

УЧАСТЬ ВЧИТЕЛІВ РІВНЕНЩИНИ В УКРАЇНСЬКОМУ ВИЗВОЛЬНОМУ РУСІ (1944-1953 РР.)

Старжець В. І.

*кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»*

Суспільно-політичні процеси повоєнного часу, що відбувались на теренах Рівненщини безпосередньо впливали на освітню сферу. Виховання у школі повинно було прищеплювати комуністичний світогляд і нести необхідну моральну складову. Сталінський режим ефективно використовував різноманітні механізми впливу на свідомість громадян – від пропаганди до терору. Цим процесам протистояли підпілля Організації українських націоналістів (ОУН) та збройна боротьба Української повстанської армії (УПА).

В епіцентрі цього протистояння опинилася освіта, адже вплив на вчительство, молодь більшою мірою забезпечував контроль над усім суспільством. Протиборство між радянською владою та національно-визвольним рухом стало вагомим чинником повсякденного життя тисяч вчителів Рівненської області у післявоєнні роки [3].

Особливістю формування педагогічних кадрів західноукраїнського регіону, зокрема Рівненської області, була боротьба з українським підпіллям. У цих умовах відбувалась масштабна кампанія направлення вчителів зі східних областей УРСР. У звіті заступника начальника управління шкіл НКО УРСР М. Гриценка повідомлялося, що станом на 1 жовтня 1944 р. із східних областей було відряджено 7 000 вчителів. З них випускників вишів – 685, педагогічних шкіл – 1 426, відкликано з евакуації – 1 191, підготовлено на курсах на місцях – 2 850 [2, с. 59]. Згідно «Довідки про кількість працівників партійних, радянських і господарських організацій, направлених для роботи в західних областях УРСР», станом на 1 грудня 1944 р. у західні області УРСР лише Наркомат освіти направив 10 125 осіб [8, С. 73]. Зауважимо, що в цей же час частину місцевих вчителів позбавляли права займатися педагогічною діяльністю, аргументуючи тим, що на цих територіях інтелігенція виховувалась у душі західної ідеології і лише півтора року жила в умовах радянської дійсності.

Більшовицькі функціонери Рівненщини зазначали, що вчителі посідають в суспільстві «велике і почесне місце» та виконують поставлені радянською партією завдання: «формують світогляд майбутнього будівника комуністичного суспільства» [4, с. 2]. З огляду на це, основним завданням радянської школи було виховання підростаючого покоління в душі «глибокої відданості» комуністичним ідеалам, партії, любові до «батька Сталіна», «великого російського народу» та ненависті до класових ворогів, особливо «українських буржуазних націоналістів». Кожен вчитель повинен був розуміти, що він, насамперед, є працівником ідеологічного фронту, адже виконує завдання партії по вихованню молоді.

З іншого боку керівництво націоналістичного підпілля, окрім пропагандистських матеріалів, розвивало організаційну мережу на місцях, закладало низові ланки. У інструкціях надрайонним керівникам 1946 р. зверталась увага на зміцнення низових структур організації та охоплення роботою і впливом широких верств населення за допомогою станичного і виховника. Виховники мали залучати до роботи місцевих вчителів, використовувати їхні педагогічні поради. Наголошуючи на важливості патріотичного, національного виховання, у наказі резюмувалося: «Героями люди не родяться, їх потрібно виховати» [3, с. 127]. Отже, місцева педагогічна інтелігенція опинялась в епіцентрі протистояння між радянською владою та українським визвольним рухом.

Наслідком пропагандистської роботи стало те, що під вплив націоналістичних ідей потрапляли місцеві вчителі. На нараді секретарів райкомів КП(б)У західних областей УРСР 1950 р. представник з Рівного заявив: «Більшість вчителів не виправдали довіри. Багато з них, особливо дівчата, хоча і чесно розпочали працювати, але потрапили на вудку до націоналістів. [...] Факти залишаються фактами, що вони ідеологічно оступились, значить від них комуністичного виховання очікувати важко» [9, с. 103].

Документи засвідчують, що агітаційна та пропагандистська діяльність ОУН отримувала розуміння та підтримку серед місцевої інтелігенції. Певний час, особливо по селах, представники радянської влади не могли утворити мережі піонерських та комсомольських організацій, а вчителі усіляко намагалися уникати політичної складової на уроках у школі. У навчальних закладах Рівненщини утворювалися антирадянські гуртки, молодь читала та поширювала повстанську літературу, створювала підпільні націоналістичні організації [2, с. 65]. У відповідь більшовики та їхні спецслужби розгорнули повсюдний терор і переслідування, поширювалися арешти та виселення.

Звіти радянських партійних структур та органів держбезпеки свідчать, що часто учні чинили антирадянські дії під впливом вчителів. Для виявлення антирадянських елементів у школах Рівненщини залучалися партійні та силові структури.

Широкого масштабу набули арешти серед місцевих педагогів, які не поділяли радянської ідеології. Зокрема, Демидівським райвідділом НКВС Рівненської області у вересні-жовтні 1944 р. було заарештовано чотирьох освітян району: Т. Пуцака, В. Антонюк, Т. Ющак та М. Бовчалока, яких звинувачували у належності до ОУН. В обвинувальному висновку молодим людям інкримінувалась зрада батьківщини, антирадянська пропаганда, участь у контрреволюційній націоналістичній організації, те, що вони «працювали учителями в школах банд УПА, де займались вихованням молоді в націоналістичному дусі» [1, с. 107]. Хоча це були звичайні сільські вчителі, які в умовах нацистської окупації поділяли ініціативи ОУН щодо організації навчального процесу. 7 квітня 1945 р. Військовим трибуналом військ НКВС Рівненської області усіх було засуджено на 10 років таборів і 5 років позбавлення прав з конфіскацією майна.

«Зачистка» шкіл Рівненщини від ненадійних елементів з числа педагогів продовжувалась довго. Лише у 1947 р. звільнили вісьмох завідуючих районними

відділами освіти [5, с. 169]. У Межиріцькому районі впродовж року за співпрацю з ОУН заарештували 17 педагогів [6, с. 65]. На закритій нараді секретарів райкомів КП(б)У західних областей УРСР, що проходила 8 червня 1950 р. один із місцевих партійних чиновників виявив незадоволення з приводу того, що міністерство присилає неперевіраних, на його думку, фахівців: «Із 140 надісланих вчителів у нас 48, до яких не має ніякої політичної довіри» [9, с. 73].

Відтак закономірно, що у повоєнний час систематично практикувалися міністерські перевірки ідеологічно-політичної роботи освітніх установ, створювалися спеціальні комісії, до складу яких, крім партійних діячів, входили представники каральних структур. За результатами однієї з таких перевірок впродовж 1949/1950 н. р. із 46 822 вчителів західних областей УРСР вимагалось замінити 1 529, у тому числі за зв'язки з ОУН – 617, «зкомпроментованих» – 141, «куркулів» – 59, за релігійними мотивами – 84, за іншу діяльність – 628 [7, с. 164].

У післявоєнні роки значна частина освітянської спільноти проводила досить дієву антирадянську діяльність, намагаючись протидіяти комуністичній пропаганді та допомогти націоналістичному підпіллю, за що піддавалась ідеологічному тиску і репресіям. На межі 1940-1950 рр. освітяни Рівненської області поступово припиняють активний опір режимові, подекуди зберігаючи пасивні форми боротьби – ігнорування пропаганди, аполітичність, інертність у громадській роботі, самоізоляцію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галузевий державний архів СБУ, м. Рівне. Ф. 5(Р). Спр. П. 13756.
2. Давидюк Р., Жив'юк А., Старжець В. Перезавантаження західноукраїнського освітнього простору: комуністичні виклики і націоналістичні відповіді (1944-1953 рр.). Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка. Серія. Історія. 2021. № 7/49. С. 54-71.
3. Давидюк Р., Жив'юк А., Старжець В. Повсякденне життя вчителів Рівненщини в умовах протистояння між радянською владою і українським підпіллям (1944-1953 рр.). Повсякденне життя населення західних областей України у перші повоєнні роки (1944-1953): колективна монографія. відп. ред. В. Ільницький. Львів – Торунь, Liha-Pres, 2021. 380 с. (С. 111-142).
4. Державний архів Рівненської області (ДАРО). Ф. Р. 2. Оп. 4. Спр. 88.
5. ДАРО. Ф. Р. 400. Оп. 3. Спр. 190.
6. Машенко Н. Кадрове забезпечення шкіл Рівненщини (друга половина 1940-х – перша половина 1950-х років). Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія: історичні науки. 2015. Вип. 7. С. 63-67.
7. Сушик І. Волинь повоєнна: соціально-економічні та культурні процеси 40-50-х рр. ХХ ст. Луцьк: Веж-Друк, 2019. 276 с.
8. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 23. Спр. 893.
9. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 213.